

Krejčí, Pavel

Frazeotvorná báze "neživá příroda"

In: Krejčí, Pavel. *Srbská frazeologie v českém a bulharském překladu : kontrastivní analýza*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, pp. 123-129

ISBN 978-80-210-8004-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134789>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VII. FRAZEOTVORNÁ BÁZE

„NEŽIVÁ PŘÍRODA“

VII.1. Sféra oheň

VII.1.1. сунце / slunce / слънце

Frazém **мјесто под сунцем** (And 260) (FHS: 344) patří mezi velmi frekventované a celoevropsky rozšířené frazémy. Toto automatizované slovní spojení se proto beze změn objevilo jak v bulharském překladu **място под слънцето** (And 245), tak v překladu českém: **místo pod sluncem** (And 228). Slovníkem zachycená podoba českého ekvivalentu je **místo na slunci** (SČFI-VN: 177). Význam tohoto frazému bychom s Čermákem mohli vymezit jako „dobré postavení umožňující úspěšnou společenskou existenci, plné uplatnění, rozvoj“ (Tamtéž).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *místo pod sluncem/na slunci* / *мјесто под сунцем* / *място под слънцето* jsou: sl. *miesto pod slnkom*; slovin. *mesto pod soncem*; rus. *место под солнцем*; něm. *ein Platz an der Sonne*; angl. *seat/place in the sun*; fr. *place au soleil*.

VII.1.2. ватра / oheň / огън

Ve frazému **небеска ватра** (And 15) má výraz *ватра* původní význam. Nositelem idiomatickosti je v tomto slovním spojení atribut *небеска*. Sousloví je odvozeno z biblického obrazu, ve kterém je oheň výrazem božího hněvu a zároveň očistným prostředkem. Pravidelně se objevuje např. v Novém zákonu na místech, kde se popisují tzv. hrůzy šesti polnic (Zjevení Janovo, 8:7–10):

Zatroubil první anděl: Nastalo krupobití a na zem začal padat oheň smíšený s krví. (...) Zatroubil druhý anděl; a jakoby mohutná hora hořící ohněm byla vržena do moře. (...) Zatroubil třetí

anděl, a zřítíla se z nebe veliká hvězda hořící jako pochodně, padla na třetinu řek a na prameny vod (BIBLE).

Jak česká (**nebeský oheň** – And 12), tak bulharská překladatelka (**небесен огън** – And 13) neprovedly ve svých verzích žádnou změnu.

VII.2. Sféra voda

VII.2.1. снег / sníh, (sněhové vločky) / сняг

Voda, avšak v jiném skupenství, se vyskytuje ve dvou přirovnáních – **вејати с неба као снег** (Pav 188) a **падати у нешто као снег у Мораву** (Pav 276). Komparandem jsou v prvním případě abstraktní myšlenky: „*Мисли су вејале с неба на мене као снег. Једва сам се после узрејала и вратила у живот*“ (Pav 188), ve druhém pak rovněž abstraktní hojnost: „*Зато никада нисам ни дотакао ништа од тог обилља што је падало у мене као снег у Мораву*“ (Pav 276).

První metaforické vyjádření bychom mohli označit za prvek poetizace, jeho pomocí se vyjadřuje princezna Ateh. Návaznost na frazém je patrná ještě v následující větě: sloveso *узрејати се* svou sémantikou zřetelně odkazuje na chlad spojený se skutečným sněžením. V českém překladu **sypat se jako sněhové vločky** (Pav 161) konkretizovala překladatelka apelativum *снег* slovním spojením *sněhové vločky*. Mohli bychom vyslovit hypotézu, že podnětem k této aktualizaci byla zvuková stránka českého sousloví, která poetizační funkci frazému zesiluje. Kromě této změny rovněž vynechala sémanticky redundantní komponent „z nebe“. Bulharský překlad **навявам като сняг от небето** (Pav 165) se od originálu strukturně liší pouze v syntaktické pozici předložkové vazby *от небето*, které je v originálu příslovcovým určením místa, kdežto v překladu Ch. Vasilevové přívlastkem substantiva *сняг*.

Druhé přirovnání je také metaforou. Proti prvnímu je v něm však komparátum rozšířeno o hydronymum *Морава* (významná srbská řeka), čímž dochází k teritoriální identifikaci mluvčího. Český překlad tohoto přirovnání **padat do něčeho jako sníh do Moravy** (Pav 234) i bulharský ekvivalent **падам в нешто като сняг в Морава** (Pav 243–244) odpovídají originálu formálně i sémanticky.

VII.2.2. лед / (led) / лед

Metaforické přirovnání **успомене су као санте леда** (Pav 275–276) je zřejmou autorskou aktualizací. Frazém je v textu explikován:

„Јер, бојао сам се памћења знао сам, наше сећање и успомене су као санте леда. Од њих видимо само врхове у пролазу, а огромна подводна копна промакну невидљена и недосежна.“

Њихову неизмерну тежину не осећамо само зато што су потопљена у време као у воду. Али, ако се непажљиво нађемо на њиховом путу – насукаћемо се на сопствену прошлост и бродолом је ту“ (Pav 275–276).

Zřejmě je příbuznost motivace realizovaného přirovnání s motivací frazému *vrcholek ledovce*. Česká i bulharská překladatelka se i zde přidržovaly originálu a do Pavičovy aktualizace nezasáhly: **vzpomínky jsou jako ledové kry** (Pav 233), resp. **спомени са като плаващи ледове** (Pav 243). Jistý nesoulad je patrný pouze v syntaktickém plánu – komparátové syntagma je v každém ze sledovaných jazyků jinak strukturované: v srbském originálu je výraz *led* v pozici neshodného přívlastku, zatímco v českém překladu je jeho adjektivní derivát *ledový* v pozici přívlastku shodného; řídicím substantivem je tu v obou případech výraz *kra*. Naproti tomu v bulharském překladu je *led* v rámci sledovaného syntagmatu řídicím substantivem, závislým členem v pozici shodného přívlastku je tu adjektivum *plovoucí*.

VII.3. Sféra vzduch

VII.3.1. (ваздух / vzduch / въздух)

Apelativum *ваздух* transponované do adjektivní podoby *ваздушен* je přítomno v nominálním slovním spojení **ваздушна линија** (And 9) (SHČ: 304). Frazém zde vzniká abstraktivizací substantiva *линија*. Výraz je na periferii frazeologie, lze jej tedy považovat za kvazifrazém. Jeho ekvivalenty použité překladatelkami jsou v češtině vzdušná čára (And 7), v bulharštině pak **въздушна линия** (And 7).

VII.3.2. ветар / vítr / вятър

Frazém **пробијати се постранце као кроз јак ветар** (Pav 177) přirovnává těžkosti při zdolávání nějaké překážky (zde abstraktní, neboť se týká těžké budoucnosti) k těžkostem při chůzi proti silnému větru:

„До нас Хазафа допире само један део будућности, онај најтврђи и најнепробојнији, најтежи за савлађивање, тако да се кроз њу пробијамо постранце као кроз јак ветар“ (Pav 177).

Výraz *ветар* si zde ponechává svůj nepřenesený význam. Frazém je autorskou aktualizací a není v srbském jazyce ustálen, přestože je snadno srozumitelný. Česká i bulharská překladatelka se přidržovaly originálu a přirovnání přeložily **prodírat se bokem jako při prudkém větru** (Pav 119), resp. **промъквам се странишком като през силен вятър** (Pav 157).

VII.4. Sféra země

VII.4.1. муљ / bahno / тиня

Označení rozmáčené půdy se vyskytlo v přirovnání **тећи као муљ под водом реке** (Pav 194). Frazém je autorskou aktualizací, komparandem je abstraktum *приче* „povídačky, drby“. Příslopečné určení *под водом реке* má obrazně symbolizovat skrytost, nepozorovatelnost těchto povídaček. Tato jejich vlastnost je v textu explikována, avšak samotné explikační výrazy jsou umístěny před realizací frazému, což u explikací nebývá obvyklé. V ukázce jsou zvýrazněny antikovou: „*Испод ових сокачких прегањања текле су крадом и шапатом друге, теже приче као муљ под водом реке*“ (Pav 194). V českém překladu **valit se jako bahno pod tokem řeky** (Pav 165) nedochází k žádným aktualizacím. V bulharské verzi (**нося се) както тиня-та под водата на реката** (Pav 171) na rozdíl od dvou předchozích podob není užito slovesa pojmenovávajícího pohyb usazenin na dně vodního toku, ale slovesa, jehož kolokabilita je spojena mj. právě s pojmenováním neověřených verbálních projevů (zvýrazněno antikovou): „*Под тези улични слухове тайно и шепнешком се носели други, по-тежки, както тинята под водата на реката*“ (Pav 171).

VII.4.2. камен / kámen / камък

Pojmenování *kámen* a slova z něho odvozená se vyskytly ve třech frazémeh: **бити као каменом погођен, стајати скамењен** a **чекати као окамењен**. Pro všechny tyto frazémy je společné to, že mají formu přirovnání (třebaže ve druhém případě ji jen tušíme).

Frazém **бити као каменом погођен** (Pav 90) vyjadřuje veliké, nečekané překvapení, spojené s údivem. Vzhledem k tomu, že v realizované podobě se tato jednotka v podstatných frazeologických slovnících nevyskytuje, lze ji považovat za lexikální aktualizaci frazému **стајати као громом погођен/ударен/ошунут** (FHS: 174). Česká překladatelka zvolila pro vyjádření výše zmíněného významu slovesný frazém **proměnit se v kámen** (Pav 93), čímž ale jeho sémantiku ochudila o kontextově důležitý rys daný obrazem „být překvapen v důsledku nečekaného zasažení kamenem“; její frazém reprezentuje spíše rys „ztuhnout, znehybnět“. Bulharský překlad – jako už mnohokrát – se strukturně nijak neliší od originálu: **като уличен с камък съм** (Pav 83).

Frazém **стајати скамењен** (Pav 91) je variantou přirovnání **остати као скамењен** (FHS: 612). Zjišťujeme tu elipsu komparátoru, což ještě více zvyšuje expresivní účinek frazému. Ke zvýšení expresivity napomáhá rovněž způsob zasažení do textu: frazém je rozdělen do dvou výpovědí, přičemž druhá je jednočlenná, jakoby dodatečně připojená: „*Ја сам стајао и ништа нисам умео да кажем.*

Скамењен“ (Pav 91). V bulharském překladu, s ekvivalentem **стоя вкаменен** (Pav 84), se tato struktura věrně kopíruje: „*Стоях и не знаех какво да кажа. Вкаменен*“ (Pav 84). Česká překladatelka sáhla k substituci prapůvodního motivujícího synonymního přirovnání **stát jako solný sloup** (Pav 94) – „*Stál jsem tam jak solný sloup a nezmohl se na slovo*“ (Pav 94) – který má původ ve starozákonním příběhu (viz dále).

Poslední frazém – přirovnání **чекати као окамењен** (And 22) – je jen kontextovou variantou předchozího, ačkoliv FHS nám pro něj nabízí formálně jiný invariant: **стајати као окамењен** (FHS: 412). V tomto případě se česká překladatelka zcela držela originálu a k převedení frazému do češtiny použila přirovnání **čekat jako zkamenělý** (And 19). Bulharská překladatelka tak učinila rovněž: **чакам като вкаменен** (And 20).

Poslední dva zkoumané frazémy mají biblický původ, avšak přesnému citátu odpovídá jen český překlad Pavičova frazému. Motivující příhodu nalezneme ve Starém zákonu – Genesis 19:26: *Lotova žena šla vzadu, ohlédla se a proměnila se v solný sloup* (BIBLE). Na tuto motivaci se však u dnešních frazémů už většinou zapomnělo.

VII.4.3. жива / rtuť / живак

Jediný název chemického prvku, který se v excerptech vyskytl, byl výraz *ртуť*. Jako komparátum je součástí aktualizovaného přirovnání **у њиховим рукама поиграва новац као жива** (And 229). Motivujícím frazémem je tu *бити као жива* „бити врло немиран, бити стално у покрету“ (FHS: 803). Pohyb vyjádřený slovesem *поигравати* má symbolizovat nestálost, nejistotu držení peněz. Sloveso *преваловати се* v českém překladu **v jejich rukách se peníze převalují jako rtuť** (And 201) není pro vyjádření výše uvedeného sémantického odstínu příliš vhodné, třebaže velmi dobře vystihuje reálný pohyb kapky rtuti v dlani. Bulharský překlad **в техните ръце парите играят като живак** (And 215) sémantiku originálu vystihuje přesněji.

VII.5. Shrnutí

Z celkového počtu **12 frazémů s klíčovým komponentem z oblasti neživé přírody** je 7 (tj. více než polovina) autorských aktualizací. 9 frazémů (75 %) má formu přirovnání. Biblický původ mají 3 frazémy (*nebeska vatra, čekati kao okamenjen a stajati skamenjen*). Z jednotlivých komponentů je ve zkoumané oblasti nejvíce zastoupen *kámen* a jeho deriváty (3x – *бити као kamenom pogoden, čekati kao okamenjen, stajati skamenjen*) a *sněh* (2x – *vejati s neba kao sneg, padati u nešto kao sneg u Moravu*).

Zobecňovat samozřejmě tento výsledek nelze, nepřítomnost frazémů s komponentem *voda* je daná spíše náhodou, nikoliv objektivně slabou frekvencí výskytu tohoto komponentu ve frazémech.

Poměry **koeficientů identičnosti** jsou **1,0 : 1,58 : 1,17**. Zatímco bulharské se blíží stupni „identické“, ty české jsou naopak mezi stupni „identické“ a „téměř identické“, bližší ovšem ke druhému stupni. Nízký koeficient bulharských překladů je i zde, podobně jako u flórických frazémů, dán často menší odvahou bulharských překladatelek nahradit originálový frazém formálně vzdálenějším ekvivalentem.

Sémantický posun byl zaznamenán u 2 frazémů: *proměnit se v kámen* (S. Sýková) za *biti kao kamenom pogoden* (M. Pavić) a *v jejich rukách se peníze převalují jako rtuť* (M. Nedvědová) za *u njihovim rukama poigrava novac kao živa* (I. Andrić). **Stylistický posun** v rámci této báze zaznamenán nebyl. Stejně tak jsme tu nenarazili na žádné **nevhodné** překladové ekvivalenty.

NEŽIVÁ PŘÍRODA					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>mjesto pod suncem</i>	<i>místo pod sluncem</i>	<i>mjasto pod slānceto</i>	1 : 1 : 1		
And <i>nebeska vatra</i>	<i>nebeský oheň</i>	<i>nebesnijat ogān</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>vejati s neba kao sneg</i>	<i>sypat se jako sněhové vločky</i>	<i>navjavam kato snjag ot nebeto</i>	1 : 2 : 1	aut.	
Pav <i>padati u nešto kao sneg u Moravu</i>	<i>padat do něčeho jako sněh do Moravy</i>	<i>padam v nešto kato snjag v Morava</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>uspomene su kao sante leda</i>	<i>vzpomínky jsou jako ledové kry</i>	<i>spomeni sa kato plavašti ledove</i>	1 : 1 : 2	aut.	
And <i>vazdušna linija</i>	<i>vzdušná čára</i>	<i>vāzdušna linija</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>probijati se postrance kao kroz jak vetar</i>	<i>prodírat se bokem jako při prudkém větru</i>	<i>promākvam se straniškom kato prez silen vjatelj</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>teći kao mulj pod vodom reke</i>	<i>valit se jako bahno pod tokem řeky</i>	<i>(nosja se) kacto tinjata pod vodata na rekata</i>	1 : 2 : 2	aut.	
Pav <i>biti kao kamenom pogoden</i>	<i>proměnit se v kámen</i>	<i>kato ulučen s kamāk sām</i>	1 : 3 : 1	aut. Čes.: sém	
Pav <i>stajati skamenjen</i>	<i>stát jako solný sloup</i>	<i>stoja vkamenen</i>	1 : 3 : 1		

NEŽIVÁ PŘÍRODA					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identič- nosti	Aktualiza- ce aut./ sém./styl.	Nevhod- ný ekvi- valent
And <i>čekati kao okamenjen</i>	<i>čekat jako zkamenělý</i>	<i>čakam kato vkamenen</i>	1 : 1 : 1		
And <i>u njihovim rukama poigrava novac kao živa</i>	<i>v jejich rukách se peníze převalují jako rtuť</i>	<i>v tehniče rāce parite igrajat kato živak</i>	1 : 2 : 1	aut. Čes.: sém	
Souhrn: IA5 + MP7 = 12	12	12	1,0:1,58:1,17	7 autor. aktualizací Sém 1/1:0/0	